

ӘОЖ 94(574):9-05; МҒТАР: 03.20.00
<https://doi.org/10.47526/habarshy.vi1.478>

Н.А. АБДУРАХМАНОВ¹, А.А. БАХТИБАЕВ¹, Р.М. КУПБАЕВА^{2*}

¹тарих ғылымдарының кандидаты, Шымкент университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Шымкент қ.), e-mails: nurmuhameda@mail.ru; bahti.1967@mail.ru

²Шымкент университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Шымкент қ.), e-mail: rmkupbaeva@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯДАҒЫ ЛАТЫН ӘЛІПБИІ МӘСЕЛЕСІ

Латын әліпбиіне көшу мәселесі – қазақ қоғамын түркі дүниесімен рухани тұрғыда жақындастыратын батыл қадам. Сондықтан латын қарпіне негізделген әліпбиге өтудің ең алдымен ұлттық мүддеден туындап отырғандығын түйсініп, қоғамның рухани кеңістігін кеңейтетін осынау оң бастамаға барынша қолдау білдіргеніміз абзал.

Мақалада Қазақстан мен Түркияның латын әліпбиіне көшу мәселесі, жаңа жазуға өтудің тиімді жолы, екі ел арасындағы рухани жақындық ұстанымдары зерделенеді. Қазіргі таңда қазақ жазуын латын әліпбиіне ауыстыру қызу қолға алынып жатыр. Осыған орай, төл әліпби құрастыру мәселесі өте өзекті болып тұр. Шындығында латын алфавитіне көшу жаһандық сын-қатерлер төніп тұрған тұста ұлттық болмысымызды сақтаумен бірге өскелең ұрпақтың ағылшын тілін еркін меңгеруіне де даңғыл жол ашады. Сонымен қатар мақалада бауырлас екі елдің латын әліпбиіне көшу тарихына арнайы тоқталып, қазіргі әліпбидің артықшылықтары мен кемшіліктерін зерттеп-зерделеуге көп мән берілген.

Қазақ әліпбиін латынға көшіру жөніндегі мәселеге қайта оралу керек. Бір кездері біз оны кейінге қалдырған едік. Әйтсе де латын қарпі коммуникациялық кеңістікте басымдыққа ие және көптеген елдер, соның ішінде посткеңестік елдердің латын қарпіне көшуі кездейсоқтық емес.

Кілт сөздер: Қазақстан, Түркия, латын әліпбиі, жаңа жазу, рухани үндестік, сауаттандыру, ұлттық мүдде.

N.A. Abdurakhmanov¹, A.A. Bahtybaev¹, R.M. Kupbaeva²

¹Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of Shymkent University
(Kazakhstan, Shymkent), e-mails: nurmuhameda@mail.ru; bahti.1967@mail.ru

²Senior Lecturer of Shymkent University
(Kazakhstan, Shymkent), e-mail: rmkupbaeva@mail.ru

The Problem of the Latin Alphabet in Kazakhstan and Turkey

The transition to the latin alphabet is a decisive and courageous step for an even closer rapprochement of the kazakh society with the turkic world. Most of our sister countries from the turkic world use the latin alphabet. This is a visual indicator of the convenience of the latin for sounds that are inherent only in the turkic languages. In the world, all innovative innovations, first of all, are produced on the latin chart.

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Абдурахманов Н.А., Бахтибаев А.А., Купбаева Р.М. Қазақстан мен Түркиядағы латын әліпбиі мәселесі // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2021. – №1 (119). – Б. 41–51.
<https://doi.org/10.47526/habarshy.vi1.478>

***Cite us correctly:**

Abdúrahmanov N.A., Bahtibaev A.A., Kúpbaeva R.M. Qazaqstan men Túrkiyadaǵy latyn álipbií máselesi [The Problem of the Latin Alphabet in Kazakhstan and Turkey] // *Iasayı úniversitetiniń habarshysy*. – 2021. – №1 (119). – B. 41–51. <https://doi.org/10.47526/habarshy.vi1.478>

The article deals with various situations in the transition to the latin alphabet in Kazakhstan and Turkey. An effective way to transition to a new alphabet, as well as the principles of spiritual closeness between the two countries on this situation. Currently, there is a transition of the kazakh alphabet to the latin alphabet. In this regard, the problem of creating a new alphabet is very relevant. In fact, the transition to the latin alphabet also gives the younger generation the opportunity to master English fluently, while preserving our national identity and at the same time facing global challenges. The article also touches upon the history of the transition to the latin alphabet of the two countries, while seeking to explore the advantages and disadvantages of the modern alphabet

It is necessary to return to the question of translating the kazakh alphabet into the latin alphabet. Once we postponed it. Nevertheless, the latin script is dominant in the communication space, and it is no coincidence that many countries, including post-Soviet ones, are switching to the latin alphabet.

Keywords: Kazakhstan, Turkey, Latin alphabet, new writing, spiritual harmony, educational organizations, national interest.

Н.А. Абдурахманов¹, А.А. Бахтибаев¹, Р.М. Купбаева²

¹кандидат исторических наук, старший преподаватель Шымкентского университета (Казахстан, г. Шымкент.), e-mails: nurmuhameda@mail.ru; bahti.1967@mail.ru

²старший преподаватель Шымкентского университета (Казахстан, г. Шымкент.), e-mail: rtkupbaeva@mail.ru

Проблема латинского алфавита в Казахстане и Турции

Переход на латиницу – решительный и смелый шаг для еще более крепкого сближения в духовном отношении казахского общества с тюркским миром. Большинство стран в тюркском мире использует латинский алфавит. Это является наглядным показателем удобства латиницы для звуков, присущих только тюркским языкам.

В статье рассматриваются различные ситуации в контексте перехода на латинскую графику в Казахстане и в Турции, эффективный способ перехода к новому алфавиту, а также принципы духовной близости между двумя странами применительно к данной ситуации. В настоящее время идет переход казахского алфавита на латинский алфавит. В связи с этим проблема создания нового алфавита очень актуальна. Фактически переход к латинскому алфавиту также дает молодому поколению возможность свободно овладеть английским языком, сохраняя при этом нашу национальную идентичность и одновременно сталкиваясь с глобальными проблемами. В статье также затрагивается история перехода на латинскую графику в двух странах, при этом предпринята попытка изучить преимущества и недостатки современного алфавита.

Необходимо вернуться к вопросу о переводе казахского алфавита на латиницу, что ранее неоднократно откладывалось. Тем не менее, латинский шрифт является доминирующим в коммуникационном пространстве, и неслучайно многие страны, в том числе постсоветские, переходят на латиницу.

Ключевые слова: Казахстан, Турция, латинский алфавит, новое письмо, духовная гармония, обучение грамоте, национальный интерес.

Латын әліпбиіне көшу – уақыт талабы. Тұңғыш Президентіміз Н. Назарбаев та «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында латын әліпбиіне көшу мәселесіне арнайы тоқталып, бұл тараптағы меже-міндеттерімізді айқындап, бағыт-бағдар берген еді. Расында латын әліпбиіне көшу арқылы біз мәселесі түркі дүниесімен рухани тұрғыда етене жақындасып қана қоймай, заман талабынан туындап отырған бұл оң бастаманың арқасында жаһандану дәуірінде уақыт көшінен кейін қалып қоймауға

ұмтылумен бірге төл тіліміздің де мерейін үстем етіп, өз тұғырына нық орнығуына септесетін боламыз.

Анығында саяси жағдайларға байланысты бір емес бірнеше мәрте ауыстырылған қазақ әліпбиінің тарихы тереңде жатыр. Байыппен үнілсек, бағзы замандарда бостандықты бәрінен биік қойған бабаларымыз тарихымызды тасқа қашап қалдырып, VI–VII ғасырларда «Орхон-Енисей жазбаларын» қолданса, кеңестік-тоталитарлық кезеңде екі рет әліпби ауыстыруды бастан өткерді. Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі арғы-бергі тарихымыздың көптеген мәселелерін, оның ішінде кеңестік кезең тарихының маңызды тақырыптарын, өмір шындығына сай қайтадан қарастыруға мүмкіндіктер туғызды.

Қазақстан тарихы ғылымының әр саласы бойынша зерттеулер жүргізіліп, Кеңестік Қазақстан тарихына да арналған ғылыми зерттеу еңбектер жарық көргені белгілі. Қазақ баспасөзінің соңғы бір ғасырдан артық мерзімдегі әр кезеңнің талабына сай еліміздің саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени дамуына тигізген ықпалын айқындап, тарих ғылымына қойылатын талап негізінде оның қоғамдық дамуындағы орынын айқындап, баға беру де аса маңызды. Алайда отандық тарих ғылымында осы талап тұрғысында жекелеген зерттеулер дайындалып, кеңестік кезеңдегі латын әліпбиіне көшу мәселесі бойынша біршама істер атқарылғанымен де бүгінгі күнге аталған түйткілді тақырыптың толыққанды зерттелмегені анық.

Жалпы 1929 жылға дейін қазақ тілінің реформаторы Ахмет Байтұрсынұлы құрастырған, араб графикасына негізделген қазақ әліпбиі, яғни «төте жазу» қолданысқа енсе, 1940 жылдың 13 қарашасында «Қазақ жазуын латындандырылған әліпбиден орыс графикасы негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы» заң қабылданысымен, латын жазуын жаппай игерту қолға алынды. Ақиқатын айтар болсақ, біз жоғарыда тілге тиек еткен Байтұрсынұлының төте жазуы мінсіз әліпби болатын. Тіпті қазіргі таңда да бұл әліпбиді шетелдегі қазақ диаспорасы өкілдері, әсіресе Қытай мен Моңғолиядағы қандастарымыз арасында әлі де кеңінен қолданылып келеді.

Ал 1929 жылғы 7 тамызда КСРО Орталық Атқару Комитеті мен КСРО Халық Комиссарлары Кеңесінің Президиумы латындандырылған жаңа әліпби – «Біртұтас түркі алфавитін» енгізу туралы қаулы қабылдады. Алайда большевиктік биліктің бұл бастамаларының ұлтты рухани құндылықтарынан алыстату мақсатында жүзеге асырылғаны айқын. Алаш зиялылары да осынау қауіпті алдын ала сезіп, хал-қадерінше латын әліпбиіне көшу үдерісіне тосқауыл болуға тырысты.

Үстіміздегі ғасырдың алғашқы ширегі халқымыздың тарихы үшін ірі саяси оқиғаларға толы болды. Осынау ірі саяси оқиғалардың басы – қасында бүкіл саналы ғұмырын елінің жарқын болашағы жолында күресуге бел байлаған талай тұлғалар болғаны анық. Сондай сан қырлы, бүтінбөлек, бірегей тұлғаның бірі – Төреқұлдың Нәзірі екендігіне дау жоқ.

Кеңестік Қазақстанның латыншаға өтуін құптаптындардың қатарында Нәзір Төреқұлов та болды. Ол 1923 жылдың ақпанында Ұлт істері жөніндегі Халық комиссариатының жанындағы араб әрпін өзгерту комиссиясының жиынын Мәскеуде өткізуге мұрындық болып, Орта Азияны бірыңғай әліппеге көшіруге де аз еңбек сіңірген жоқ. Осы мақсатта қалам да тартып, жаңа әліпбиге өтудің ғылыми дәйектемесін жасап, «Жаңа әліппе Үлкендер үшін» кітапшасын жазып шықты. Ұрпақ қамын да әріден ойлап, жаңа латын әліпбиі негізіндегі жазуымыздың кемшіліксіз һәм ыңғайлы болуына күш салды. Дегенмен араб графикасының өміршеңдігін алға тартқан қайраткерлеріміздің де қарасы көп болғандығын айту керекпіз.

Олай болса, тұтас қоғамның қолдауына ие болып отырған латын әліпбиіне көшіру мәселесінің де рухани қажеттіліктен, заман талабынан туындап отырғанын ел тұрғындарына ұғындыра бергеніміз жөн. Латын әліпбиіне көшуді жеделдетуде де ұрпақ болашағын, ұлттық мүддені, төл тіліміздің ертеңін ешқашан естен шығармауымыз керек. Тұңғыш Президентіміздің бұл мәселелерді әбден елеп-екшеп, талдап-таразылағаны анық. Оны Елбасы Жолдауларының біріндегі: «Осы заманғы ғылыми терминологияның негізін латын

тілінен енген сөздер құраса, ақпараттық технология дамыған қазіргі дәуірде күн сайын дерлік ағылшын тілі дүниежүзі халықтарының тілдеріне жаңа сөздер мен ұғымдар арқылы батыл ену үстінде. Бұл үрдістен біз де тыс қалмауымыз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе» [1], – деген мына бір орнықты пікірінен айқын аңғаруға болады. Кеңестік құйтырқы саясаттың әсерінен бұл әліпбидің ғұмыры қысқа болса да, белгілі нәзіртанушы А. Балтабайұлы атап көрсеткендей, Н. Төрешұлов жаңа түркі әліпбиі жөніндегі комиссияның төрағасы ретінде араб жазуынан латыншаға өтудің қажеттігін негіздеді. Латыншаға көшірудің барлық түркі этностарына, ұлттық сезіміне, жазба мәдениетіне қатыстылығын анық біліп, дайындық кезеңінің басты міндеті бір жағынан үгіт-насихатқа мейлінше зейін қою, латыншаға көшуге көмектесетін жергілікті ұйымдастыруды нығайту, екінші жағынан жаңа түрік әліпбиіне көшуді ғылыми негіздеуді қамтамасыз ету деп санады [2].

Қазақстанның сол жылдардағы оқу-ағарту комиссариаты тарапынан мектепте оқыту туралы шығарған қарардың 7-тармағындағы: «Орыс тілі Қазақстанда мемлекет тілі; орыс тілі қазақ пролетариатына, қазақ жұмысшыларына басшылық жасап тұрған орыс пролетариатының тілі. Орыс тілі ғылым-техника саласында жер жүзіндегі ең бай тіл. Орыс тілі қазақ жұмысшыларының ең керекті тілі. Сол үшін орыс тілін білу Қазақстанның әрбір жұмысшысына міндетті. Осы жағдаймен қазақ мектебі оқушыларына орыс тілін жақсы үйретіп шығарған уақытта ғана совет мектебі бола алады. Орыс тілін жақсы үйреткенде ғана қызметшілерге болған мұқтаждығымызды қанағаттандырып, қоғамдық құрылыстың құралы бола алады. Сол себепті қазақ мектептерінде (ең кешіккенде бастауыш мектептердің 3-сыныбынан бастап) орыс тілі міндетті пән болып оқытылып, маңызды орын алуы керек» [3] деген жолдар осыны меңзейтін сияқты. Қалай болғанда да пролетариат көсемі Лениннің өзі «Бұл – Күншығыстағы мәдени революция» деп «баға» берген латыншаға өтудің жедел әрі қарқынды жүргізілгені анық.

Қалай дегенде де латын әліпбиіне көшудің маңыздылығы қоғамда талас тудырмауы керек. Екіұдай пікірге, шетін көзқарасқа да біздіңше жол жоқ. Біршама уақыт алдын ғалымдарымыз 25 әріп, 6 диграфтан тұратын жаңа жобаны ұсынса, бүгінде нақты қай нұсқаны құп көретініміз де нақтыланып қойды деуге болады.

Ал елімізде латын әліпбиіне көшу жөніндегі алғашқы ұсыныс-пікірлер 1993 жылы Анкарада өткен Өзбекстан, Қазақстан, Қырғызстан, Әзербайжан, Түрікменстан және Түркия ғалымдарының жиынында айтыла бастады. Содан бері латыншаға өтудің де көптеген нұсқалары дайындалып, көпшілік талқысына салынды. 2007 жылы Президентіміз Н. Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясының XII сессиясында латын графикасына көшу мәселесін тағы да қоғам қаперіне салып, Кеңестік Қазақстандағы латын жазуын да әбден зерттеп-зерделеп, озық тұсын кәдеге жаратып, кемшін тұсын түзеуге тырысу керектігін де баса айтқан болатын.

Осы тұста ашығын айту керек, сол кезеңде латыншаға қарағанда ел арасында да, жалпы қоғамда да төте жазудың бәсі жоғары болды. Әйгілі Мұстафа Кемал Ататүріктің өзі жоғары бағалаған төте жазу несімен кеңестік билікке жақпай қалды? Араб графикасына жасалған ең ұтымды реформа не себепті еленбеді? Бұл сауалдың жауабын да жоғарыда айтқанбыз. Әкімшіл-әміршіл жүйе түркітілдес халықтардың рухани жақындықта болуын әсте қаламады. Төте жазудың теңдесі жоқ жазу болғанын Түркиядағы Мимар Синан университетінің профессоры Әбдіуақап Қара да мойындайды. Ол өз мақалаларының бірінде бұл жайында оң пікір білдіріп, А. Байтұрсынұлының әліпби түзуде қазақ-араб әліпбиінен қазақ тілінде орны болмаған дыбыстарды бейнелеген әріптерді алып тастау, әр дауысты дыбысқа бір таңба белгілеу, сингармонизм заңдылығынан ауытқымау үшін сөздің басына жіңішкелік белгісін қою секілді ұстанымдарының өзінің нәтижелі жемісін бергенін де айтады [4].

Жалпы Ахмет Байтұрсынұлы қазақ мектебін сапалы оқулықпен қамтуда да сүбелі еңбек сіңірген қайраткер. Олай дейтініміз, оның қаламынан туындаған «Оқу құралы»,

1926 жылы жарық көрген «Әліп-би», «Сауат ашқыш» атты еңбектері оқу-ағарту саласындағы озық дүниелер санатына кіреді.

Қараңыз. «Әліп-би. Жаңа құрал» атты кітабында ол: «...Өзгерістен кейін сөз негізді – «тұтас оқу» деген әдіс артық деп алдыңғы жұрттар соны алу шарасына кірісіп жатыр, арттағы жұрттардың алуға шамасы келмей жатыр, өйткені жаңа әдісті жұмысқа ол жаңа әдісті білетін адам, жаңа жағдай, құрал-сайман керек» [5], – деп әліпби дайындаудың жүрдім-бардым қарайтын шаруа емес екендігін ашып айтады. Өз кітабының оқырманға берері мен бірқатар олқылықтарын да жасырмай жайып салады. Тіпті бұл мәселені одан әрі індете зерттеп, 1927 жылы өз оқырмандарымен қауышқан «Әліппе айтысы» еңбегінде тарқата талдай келе былай дейді:

«...Әліп-би деген тілдің негізі дыбыстарына арналған таңбалардың жұмағы. Неғұрлым тіл дыбыстарына мол жетсе, арнаған дыбысқа дәл келсе, оқуға, жазуға жеңіл болса, үйретуге оңай болса, заманындағы өнер құралдарына орнатуға қолайлы болса, соғұрлым әліп-би жақсы болмақшы.

Олай болса, әліп-би сынға түсіп, жақсы-жаман жағы тексерілуге әбден келетін нәрсе болып шығады. Солай болған соң әріп алмастыру деген жеңіл мәселе болып шықпайды. Бұл ел жағынан да, елдің шаруасы жағынан да ауырлығы зор мәселе екендігін еске ала отырып шешетін нәрсе. Үстін қарап, ат үстінен айтқандай, сөзбен, жеңіл шеше қоятын мәселе емес. Салақ қарауға болмайтын салмақты мәселе» [6]. Осы тұста ол қолданысқа енеді деп күтіліп отырған латын әліпбиінің төтешеден анау айтқандай артықшылығы сезілмейтінін де тайсалмай айтады.

Яғни сонау 1924 жылы Орынборда өткен қазақ-қырғыз білімпаздарының съезінде А. Байтұрсынұлы өзі құрастырған «төте жазудың» баламасыз, мінсіз әліпби екендігін дәлелдеуге тырысып бағып, араб әрпінің қай жағынан болса да, қалай жұмсаймын десе де ыңғайлы, қолайлы әріп екенін мейлінше нақты дәйектер ақылы дәлелдеп береді. Шындығында да ғұмыры ұзақ бұл жазудың қазақ қоғамына берері аз болмады. Өйткені халықтың басым бөлігі қара танымайтын кезеңде еліміз мұндай оқу мен жазуды оңай үйрететін әліпбиге аса мұқтаж болатын. Демек араб әліпбиіне негізделген осынау қазақ алфавитінің тек сауат ашу құралы ғана болып қоймай, сол кезеңдегі білім беру ісінің басты жаңалығы, озық оқулығы болғандығын жоққа шығара алмаймыз. Айналасы аз ғана жылдың ішінде елді сауаттандыру ісіне сүбелі үлес қосқан төте жазуды рухани құндылықтар қатарына қоссақ та артық емес. Алайда мақсат-мүддесі, діттегені мүлде бөлек большевиктік билік әліпбиімізді қайта-қайта өзгертіп, бұл жазуды түкке алғысыз етуге барын салғаны белгілі. Себебі әкімшіл-әміршіл жүйеге түркі жұртының тұтастығын сақтауға сеп болатын Байтұрсынов жазуының аса дәріптелгені, мейлінше насихатталғаны қажет болмады. Сол себепті де Байтұрсынов латыншаға өтуге басыбүтін қарсы шықты деген сыңаржақ пікірлерге берілуге болмайды.

Олай дейтініміз, алаш зиялысының өзі өз мақалаларының бірінде ашына жазғандай, төте жазуды елдің жатсынбай өз қажетіне жаратып жатқан тұста ешқандай дайындықсыз, халықпен санаспай табан астында латыншаға өтуді ұрандата көтеруін қолдамай: «...Латын әрпін бірден алып, бірден соған түсіп кетуге одан да көп қаржы мен қайрат керек. Ондай бірден табыла қоятын мол қаржы мен қайрат түрік жұрттарында тағы жоқ. Бірден мұғалімдердің бәрін латынша үйретіп, бірден баспаханалардағы әріптерді латынға айналдырып, адамдарын латынша үйретіп, оқу кітаптарын латынша бастырып, арабша сауаттыларды латынша сауаттандырып жіберу адамның керек қылуын былай қоя тұрғанда да, он шақты күнде, он шақты миллион қаржымен біте қоятын жұмыс емес. Солай болған соң әріп алмастыру деген жеңіл мәселе болып шықпайды» [7], – деп ұрпақ болашағына алаң көңілмен қарап, бұл науқаншыл саясаттың салдары ел руханияты үшін ауыр болатынын жеткізген болатын.

Өз кезегінде А. Байтұрсынов, І. Ахметов, Е. Омаров, т.б. бастаған зиялылар араб әліпбиі қазақ тілінің дыбыстық жүйесін дәл бере алады әрі ол оқуға, жазуға, сауат ашуға, өнер құралдарына орнатуға қолайлы. Қала берді көзге де әдемі көрінеді, жазу машинасына, баспа машиналарына орнатуға араб әліпбиінің жаңасы латындікінен анағұрлым артық деген пікірде болса, керісінше қарасы молдау латынды қолдаушылар араб әрпінің сауат ашуға, оқуға, жазуға оңтайлы еместігін алға тартып, онда бір әріптің 4 түрі барлығын, көбі бір түсті, одан қалса бас әріпі жоқтығын, жалпы жазудың өзінің жазу оңнан солға қарай, ал цифрлардың солдан оңға қарай жазылатынын жеткізіп уәж айтады. Сонымен қатар олар арабшаның баспа жұмысында да қолайсыздығы аз еместігін айта келе араб әрпінің нотаны жазуға жарамайтындығын да ескерте кетеді.

Өнер-білім әр елді, әркімді, әр кезде өрге сүйрейді. Өнері өсіп, сауаты артқан, білікті зиялылары көбейген халық елдікке, жұрттыққа тез жетеді, бай тарих, мол дәстүрге ие болады. Ол әрі саяси-әлеуметтік, экономикалық, мәдени жағынан тез көтеріліп, өркениеттілікке иек артады. Яғни, оқу-ағарту деңгейі жоғары ел қатарынан кем қалмайды, ел ішіндегі елеулі рухани өзгерістерге түрткі болады. Санасын оятып, намысын қайрайды. «Бұратана», «мешеу», «надан» деген таңбалардан тез арылады. Сондықтан да қазақ оқығандары да мерзімді басылымдар трибунасын пайдаланып, едәуір рухани-мәдени өзгерістер жасау үшін алдымен өнер-білім тарату ісіне, ағарту мәселесіне ерекше мән беру керектігін айтумен қатар жаңа латын әліпбиінің артықшылығы мен кемшіліктерін де сын талқысына салып отырды. Жаңа әліпби дәуір талабын арқалай алу үшін оларға үкімет тарапынан үлкен қамқорлық туғызу, жағдай жасау қажет екенін ескертіп, бірқатар ұсыныстар да жасалды.

Ал Төреғұлдың Нәзірінің мектептер мен өзге де білім орындарын латын әліпбиіне дайындықсыз тұтқиылдан көшірудің әсерінен оқу құралдарының жетіспеушілігі, оқу сағаттарының аздығы, оған үйретуші мұғалімдердің даярлығының өз дәрежесінде болмауы, халықтың көпшілігінің арабша хат танығанымен, латын қарпінен мүлде хабарсыз болуы, т.б. мәселелерді батыл көтергенін білеміз.

Дегенмен латын әліпбиін өміршең етуде өлшеусіз еңбек сіңірген Н. Төреқұлов пен оны қолдаушылардың ілкімді істерін де жеміссіз деп айта алмаспыз. Н. Төреқұлов Түрік халықтарының жазуын латын әліппесіне көшіру жөніндегі Орталық Комитеттің төрағасы қызметінде жүргенде бұл бастамадан туған халқының зардап тартпауын ойлап, өзіне артылған ауыр міндетті абыроймен атқарып шықты. Оны «Жаңа әліппе» (Мәскеу, 1924) кітабын жарыққа шығаруынан, түріктанушылардың 1926 жылы Бакуде өткен съезінде сөйлеген сөздерінен анық аңғаруға болады. Сондай-ақ ол өз еңбектерінде зиялылардың батыл қарсылығына да өз уәжін айтып, араб жазуының түркітекес туысқан мемлекеттерде бірдей болмай отырғандығын нақты дәлел-дәйектермен түсіндіріп береді, жаңа әліпби реформасын науқаншылдыққа айналдырмай, оны қолданысқа енгізуді мектептен бастаған нәтижелі болатынына да егжей-тегжейлі тоқталады.

Жалпы жаңа әліппе комиссиясының жұмысына партия мен большевиктік билік барынша қолдау көрсетіп, үгіт-насихат жұмыстарын да жоғары деңгейде атқарып, оған бұл жазуды қолдаушыларының арнайы «Жаңа түрік әліппесінің комитеті» белсене атсалысты. Олар «Жаңа түрік әліпбиі» атты кітапты да баспадан шығарып үлгеріп, кеңестік баспасөзді де қысқа уақыттың ішінде латын әрпімен басуға мәжбүрледі. Осылайша ел арасында баспасөз арқылы жаңа әліпбидің жақсы жақтарын талмай насихаттап, халықтың ынты-ықыласын арттыруға күш салды, араб әрпін бірте-бірте ығыстырып шығаруға ниеттенді. Яғни 1925 жылдан бастап жаппай Қазақстанның мектептерінде, жеке кәсіпорындарында және мекемелерінде латыншылардың «Жаңа әліпбишілер үйірмесі» немесе «Латыншылар үйірмесі» құрыла бастады. Соңғылары тек айтыс-тартыс жиналыстарын ғана емес, арнайы жаңа әліпбиді үйрететін үйірме сабағын ұйымдастырды, баяндамашылар үшін тезистер

құрастырып, жергілікті газеттерге ұжымдық мақалалар жазды. Осы жылы Н. Төрәқұловтың «Жаңа әліпби туралы» атты кітабы басылып шықты.

Ал Орталық Комитеттің 1927 жылы тағы да Бакуде ұйымдастырылған пленумында Н. Төрәқұлов түрік тілдерінің латыншаға өтуден табатын артықшылықтары мен бұл жазудың ерекшеліктерін тізбелеп береді, өз ұстанымының дұрыстығына көптің көзін жеткізуге ұмтылады. Бұл жерде біз қос тараптың бірін қолдайын деп отырғанымыз жоқ. Өйткені осы кезеңдегі әліпби жайлы айтыста Ахмет Байтұрсынов та, Нәзір Төрәқұлов та ең алдымен «қалың елі – қазағының» қамын ойлады, ұрпақ болашағы үшін алаңдады. Бұлай дейтініміз ол осы пікірталастардың бірінде Н. Төрәқұлов: «Латын қарпін үйрену, жазу қазаққа тым пайдалы, жеңіл. Бірақ мектептегі оқушыларға таныстыру үшін осы бастан қазақ әліппесінің жанынан тіркеп, бір-екі әңгімелерді латын қарпімен жазып, балалардың көздерін үйрете беру керек» [8], – деген болатын.

Нәтижесінде кеңеске қатысушылардың 8-і Ахметке, 9-ы Нәзірге дауыс беріп, латыншаға өту бірауыздан мақұлданып, 1929 жылғы 7 арнайы қаулы қабылданды. Дегенмен Смағұл Сәдуақасұлы секілді тұлғаларымыздың осынау съезде А.Байтұрсынұлын қолдап, баяндама оқығанын да назардан тыс қалдыруға болмайды. Осылайша Байтұрсынов бәдіздеген 24 әріптен тұратын араб графикасы тарих қойнауына жол тартып, Н. Төрәқұлов ұсынған 28 әріптен тұратын латын әліпбиінің жобасы талқыға салынып, 1929 жылы ресми түрде латыншаға 29 әріппен көшкеніміз белгілі. Тіпті әдепкіде латыншаны қолдамаған Халел Досмұхамедұлының да: «Нәзір айтқандай, менің латын әрпін алуға қарсы екенім рас. Бірақ латынға қарсы екенімді біле тұра маған латын әріптерінің жобасын жасауды тапсырған соң, сол жобаны жасағаным рас. Түркі халықтарына араб харіфтерін тастап, латын харіфін алу керек деген сөз көптен бар. Әзербайжандар латын харіфтерін қабылдады, жаһұттар да солай қылды. 1922 жылғы съезінде өзбектер де өз тілін латын харіфтерімен пішті. Профессор Поливанов үлгі жасады», – деп латын әліпбиін құп көрушілердің ығына жығылғандай сыңай танытқанын да білеміз. Еліміздің тәуелсіздікке қолы жетіп, еркін ойлы тарихи сана қалыптастыру міндеті алға тартылып тұрғанда Алаш тарихының осы ақиқаты, Ұлт зиялыларының әліпби төңірегіндегі тартысы ащы да болса айтылуы қажет және ақиқат ғылыми танымның игілігіне айналуы қажет.

Алайда бұл әліпби содан кейінгі жылдарда Қ. Жұбанов, С. Аманжолов, т.б. ғалымдар тарапынан біршама толықтырылды, кеңестік баспасөз бетінен де кеңінен көрініс тапты. Құптарлығы да сол, ғалымдарымыз емленің негізін дыбыстық жүйеге сүйене отырып жасауға барын салды. Бұл тұста біз мұндай мәселенің бүгінгі күнде де өте өзекті болып отырғанын ескерте кеткенді жөн көріп отырмыз. Ал Кеңестік Қазақстандағы латын әліпбиіне көшу үдерісінің басты кемшілігі ретінде одақтас республикалардың қысқа мерзім ішінде әліпби ауыстыруға асығыс ұмтылғанын айтуға болады. Яғни шамадан тыс науқаншылықтың зардабы жойылмай жатып, латыншаны мейлінше ұлт менталитетіне икемдеп берген дара тұлғаларымыздың бәрі саяси қуғын-сүргін құрбанына айналғасын-ақ күтпеген 1940 жылдың 13 қарашасында әліпбиіміз тағы да ауысып кетті. Нақтырақ айтқанда сол жылы «Қазақ жазуын латындандырылған әліпбиден орыс графикасы» негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы заң қабылданды. Ал жоғарыда айтылған латын әліпбиіне көшу турасындағы қаулының сиясы кеппей жатып-ақ іле-шала «Жаңа мектеп», «Жаршы», «Әйел тендігі», «Жаңа әдебиет», «Қызыл Қазақстан», т.б. басылымдар латын қарпімен оқырмандарға тарай бастады. Яғни жаңа әліпбиге өтуде сауаты кем жұрттың ынта-ықыласы, білім беру мекемелеріндегі материалдық-техникалық базаның соған сай еместігі, жаңа әліпбиді жетік меңгерген кадрлардың көп еместігі ескерілмеді. Сондықтан да сол кезеңдегі латын әліпбиіне көшу мәселесі әлі де түбегейлі зерттеп-зерделеуді қажет ететін маңызды тақырып деп білеміз.

Бүгінде латын графикасына көшіру үшін дайындық жұмыстарының барынша жанданып, ана тілімізді бәсекеге лайықты замануи ақпарат тіліне айналдыру үшін бүкіл

қоғамның жұмыла күш біріктіріп, жаппай қолдау көрсетіп отырғаны да, әрине, қуантады. Өйткені мән-маңызы күннен-күнге артып отырған латын әліпбиі мәселесі ел тұрғындарын бейжай қалдырған жоқ. Осы мақсатта атқарылып жатқан жұмыстардың да ауқымды екені белгілі. Мәселен, Тұңғыш Президентіміздің пәрменімен 2025 жылға қарай іс қағаздарын, мерзімді баспасөзді, оқулықтарды, т.б. латын қарпімен шығаруды қолға алу мақұлданып, Үкіметіміз қазақ тілін латын әліпбиіне көшірудің нақты жобасын жасауға ғалымдарымызды, тұтас қоғамды жұмылдыра білді. Шынында да латыншаға өтудің тәуелсіз мемлекетімізге берері көп. Тіпті орта мектептерде ғылым мен техниканың тіліне айналған ағылшын тілін игеруде айтарлықтай қиындық көріп отырмаған жастарымыздың да латын әріптерін жатырқамайтыны анық. Өйткені бұл бастама ел ертеңі үшін, ұрпақ қамы үшін жасалып жатыр. Қазақ әліпбиінің жаңа графикадағы бірыңғай стандартты нұсқасы да ел талқысынан, қоғам сүзгісінен әбден өтті деуге болады. Ең бастысы, латыншаға өту түркі тілдес елдерді рухани тұрғыда жақындастыра түседі. Десе де бұл қадамға бармас алдын латыншаға әлдеқашан өтіп кеткен бауырлас түркітілдес мемлекеттердің бұл бағытта жіберген кемшіліктерін де саралалап-сараптай отырудың артықтығы жоқ.

Мысалы, 1928 жылы латыншаға өткен Түркияда бар-жоғы 29 әріп болды да, 5 әріптің кемдігі байқалып қалды. Яғни бұл елдің тұңғыш президенті Мұстафа Кемал Ататүріктің қолдауымен қолға алынған латыншаға өту үдерісі ғалымдар талап еткен 10–15 жылға емес, бар болғаны жарты жылға созылды. Яғни Бұл ислам негіздерін сақтауға ұмтылған туысқан елдің демократиялық зайырлы мемлекетке айналу мақсатында жасаған талпынысы болатын. Осы мәселе жайында белгілі журналист Кәмшат Тасболат мерзімді басылымдарда жарық көрген бір мақаласында былай дейді: «Қалай десек те, түрік билігі тәуекелге бел буып, стратегиялық мақсатқа тез арада қол жеткізді. Түркияның бұл қадамға баруының тағы бір себебі – Кеңес Одағындағы түркі тілдес халықтардың араб жазуынан латын әліпбиіне өте бастауы еді. Оның ішінде, Қазақстанда латын әліпбиі 1929–1940 жылдар аралығында кеңінен қолданылды» [9].

Дегенмен Түркия құп көрген нұсқаның да жылдар өте келе кемшін тұстары байқалу үстінде. Тіпті түрік ғалымдарының өзі жаңа әліпби жасалған тұста түрік әдеби тілінің әлі толық қалыптаспағандығы себепті әрі тілдегі дыбыстық қордың түгелдей айқындалмағандығының кесірінен үш негізгі дыбысты таңбалайтын әріптердің әліпби жүйесіне енбей қалғандығын ашық айтуда. Жалпы бұл елдегі латын графикасы мәселесін жоғарыда біз айтқан, 1926 жылы Баку қаласында өткен Түркітану съезінде Мехмед Фуад Копрулу көтерген болса, Түркияда 1928 жылғы 9 тамызда әліпби реформасы аясындағы шаралар аяқталып, осы жылдың 1 қарашасында Түрік Мәжілісі 29 әріптен тұратын жаңа әліпбиді енгізу туралы заң қабылдады. Осылайша Ататүріктің мұрындық болуымен құрылған «Алфавит жөніндегі комиссия» латын графикасына негізделген жаңа түрік әліпбиін қабылдап, жаңа грамматиканың жобасын жасап қана қоймады, оны қолданысқа енгізу жолдарын да тапты.

Бұл бастаманың «Әріп революциясы» деп аталғаны да көпке аян. Ал филология ғылымдарының кандидаты А. Фазылжанова туысқан мемлекетте латын әліпбиіне өту үдерісінің ары кеткенде 1 жылға созылып, 1928 жылдың 1 қарашасынан мемлекеттік мекемелердің араб графикасын қолдануына тыйым салынғанын айтады» [10].

Тіпті осы жылы Стамбул, Анкара секілді Түркиядағы ірі қалалардағы мекеме атаулары, іле-шала аудандар мен ауыл, көше аттары да латынша жазылып, бұл үрдіс күні бүгін де жалғасып келеді. Дегенмен латын әліпбиін өміршең ету арқылы бауырлас ел ең алдымен араб-парсы сөздеріне түрік тілінен балама тапса, екіншіден, шет тілдерден келген кірме сөздердің өзгеріссіз қолданылуының да алдын алды. Яғни таза түрік тілінің табиғатын, өз бояуын, әуезділігін сақтап, өзге тілден енген сөздерді өз тілдерінің дыбыстық заңдылықтарына қарай бейімдеп, барынша түркілендіруге тырысып бақты. Осының нәтижесінде бұл елдегі латын жазуында бірқатар артықшылықтар бар. Тарқатыңқырай

айтатын болсақ, әрбір әріп бөлек-бөлек таңбаланады, сондай-ақ әліпби түзуге де ғалымдар ұлттық мүдде тұрғысынан қарап, түрік тілінің негізгі дыбыстарын мейлінше пайдалануға күш салған.

Сонымен бірге ол асығыс болса да жүзеге асырылған шараның шарапаты көп өтпей-ақ байқалып, латын әліпбиіне өтудің нәтижесінде бірқанша жылда халықтың сауаттылық деңгейі 60 пайызға бір-ақ көтеріліп, бүгінде бұл көсеткіштің 90 пайызға жуықтайтынын да атап көрсетеді. Және бір атап өтерлік жайт, Түркиядағы латын әліпбиі арқасында түрік жазуын кірме сөздерден арашалау жұмыстары жемісті жүріп, өзге тілден енген сөздер түрік айтылымы бойынша жазылатын болды.

Бізден өзге бауырлас, түбі бір түркі елдері де бұл әліпбиді жатсынған жоқ. Мәселен, Әзірбайжан 1991 жылғы 25 желтоқсанда, 1993 жылы 12 сәуірде Түркіменстан және 1993 жылғы 2 қыркүйекте Өзбекстан латын әліпбиіне көшті. Ал көршілес түркітілдес мемлекеттер арасында латыншаның ең алғашқы нұсқасын әзірбайжан оқымыстылары 1922 жылы түзіп, тұңғыш латын тіліндегі басылым – «Йени жол» газетін шығарғанын да айта кетуіміз керек. Олардың бұл әліпбиі 33 таңбадан тұрады. Кейіннен, нақтырақ айтқанда 1991 жылы 25 желтоқсанда осы елдің басшысы А. Муталибов «Латын графикасы негізіндегі әзірбайжан әліпбиін қалпына келтіру туралы» заңға қол қояр тұста да 1940 жылға дейін қолданылған 33 әріптен тұратын латын графикасындағы жоғарыда аталған тұңғыш әліпбиді бірқатар өзгерістермен қолданысқа енгізу ескерілді. Яғни осы заң аясында екі жылдық жоспар түзіліп, жоғары және орта білім беру мекемелерінде латын әліпбиінен арнайы қосымша сабақтар өткізу қолға алынды. Мерзімді басылымдар да біраз уақытқа дейін қос жазу да – латын және кирилл жазуында қатар шығып тұрды. Яғни екі әліпбиді қатар қолдану үдерісі жүрді. Ал 2001 жылы 18 шілдеде «Мемлекеттік тілді қолдануды жетілдіру» туралы Мемлекет басшысының жарлығы жарияланысымен кейбір БАҚ пен баспа өнімдері латын әліпбиімен басыла бастады. Қысқасы осы жылдан бастап ресми түрде кирилл әліпбиі қолданыстан шығып, 1 тамыз ұлттық әліпби күні ретінде аталып өтуде.

Әрине, кеңестік билік латын жазуын ұтымды пайдаланған Түркиядан әжептеуір қауіптенді әрі түркітілдес елдердің мәдени және рухани бірлігінің мығым болуын қаламады. Сол себепті де орыс тілінің доминанттығын күшейтуге барын салып, КСРО-да өздері бекіткен латын қарпінің өрістеуіне тосқауыл қойды. Алайда сол кезеңде бұл әліпби із-түзсіз жоғалды деуге де болмайды. Өйткені латын негізінде біріктірілген түркі алфавиті 1941–1945 сұрапыл соғыс жылдарында, тіпті бертінде де шет елдердегі иммигранттар арасында кеңінен қолданылғаны белгілі. Мұны сол кездегі «Мілли Түркістан» және «Мілли әдебиет», «Түркелі» журналы, т.б. латынша жарық көріп отырған басылымдар айғақтайды. Газет бетінде тіл, оқу-ағарту және білім беру мәселелеріне байланыста зиялыларымыздың пікірлері бүгінгі күні де маңыздылығын жоғалтпаған. Тарихи сананы жаңғыртуда, ұлттық рухты оятуда, қазақ зиялыларының жазған мақалаларының алатын орны зор.

Көршілес Өзбекстанда жоғарыда айтқанымыздай, 1993 жылы «Латын графикасы негізіндегі өзбек әліпбиін енгізу туралы» заң күшіне еніп, 26 әріп, үш әріптік тіркестен тұратын графемалар жүйесі түзілді де келесі жылы 16 маусымда арнайы мемлекеттік бағдарлама қабылданды. Ал оның соңғы кезеңі 2005 жылдың 1 қыркүйегіне белгіленген болатын. Солай екен, латыншаға өткен Әзірбайжан, Өзбекстан, Түркия секілді бауырлас елдердің тәжірибесін де тереңірек танып, елеп-екшеу жаңа әліпбиіміздің мінсіз болуына игі ықпал етеді деп білеміз. Ол үшін зор дайындықпен келу де аса маңызды.

Ал латын әліпбиіне көшуден ұтылмайтынымыздың себебі, бұл бастама біздің ұлттық мүддемізбен үндеседі, рухани жаңғыруымызды жылдамдата отырып жарқын болашаққа бастайды, қазақстандық арманға жетелейді. Елбасымыздың да бұл тарапта «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін

терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық.

Қазақ әліпбиін латынға көшіру жөніндегі мәселеге қайта оралу керек. Бір кездері біз оны кейінге қалдырған едік. Әйтсе де латын қарпі коммуникациялық кеңістікте басымдыққа ие және көптеген елдер, соның ішінде посткеңестік елдердің латын қарпіне көшуі кездейсоқтық емес. Мамандар жарты жылдың ішінде мәселені зерттеп, нақты ұсыныстармен шығуы тиіс. Әлбетте, біз бұл жерде асығыстыққа бой алдырмай, оның артықшылықтары мен кемшіліктерін зерделеп алуымыз керек», – деп айтқаны бар. Яғни келісіп пішкен тонның келте болмайтынын да жадымызда ұстағанмыз жөн.

Ал латыншаға көшуден ана тіліміз зардап шекпейді. Керісінше, тіліміздегі жат дыбыстарды таңбалайтын әріптерден құтылуға мүмкіндік туып, қазақ тілінің табиғи таза қалпын сақтап қала аламыз. Ол аз десеңіз, қажетсіз емле, ережелерден де арылып, ең маңыздысы, тіліміздің халықаралық аренаға шығуына, компьютерлік жаңа технологиялар арқылы әлемдік ақпарат кеңістігінен де өзінің лайықты орнын алуына септесеміз.

Бір жағынан осы латын әліпбиін енгізу арқылы болашақта төрткүл дүниеде тарыдай шашылып, әр түрлі әліпбиді қолданып жүрген әлем қазақтарының басын қосуға да әбден-ақ болады. Демек жұмыр жердегі 100-ден астам ел қолданып отырған латын әліпбиінің болашағы жоқ деп айта алмайсыз. Сөз жоқ кез-келген реформа, қайсыбір бастама болмасын кемшіліксіз болмайды. Ал бізге керегі, ортақ пікір, халықтық талқыдан өткен озық нұсқаны баянды ету болмақ. Яғни Тұңғыш Президентіміз баса айтқан жаңа әліпбиді үйрететін мамандарды және орта мектептерге арналған оқулықтарды дайындауда асығыстықтар мен ағаттықтарға жол берілмегені дұрыс.

Негізі латын әліпбиі мәселесі ғалымдарымыз назарынан да тыс қалған жоқ. Академик Ә. Қайдар, профессорлар Ә. Жүнісбек, С. Мырзабек, А. Мектептегі, А. Фазылжанова, т.т. бұл тақырыпқа қалам тартты, зерттеп-зерделеді, елеп-екшеді.

Мәселен, тәуелсіздігіміздің елең-алаңында тұңғыш рет ол жайында академик Ә. Қайдар өрелі ой білдірсе, «Қазақ жазуының теориялық негіздері» атты 2010 жылы жарық көрген еңбегінде Қ. Күдерінова да жүйелі зерттеу жүргізеді. Айталық Ә. Қайдар ел газеті «Егемен Қазақстанда» жарық көрген бір мақаласында:

«...Жазу алмастыру тек тіл саясатымен байланысты шаруа ғана емес, экономика мен демографиялық жағдайға да, қоғамдық-әлеуметтік, рухани-мәдени мәселелерге де, тіпті, еліміздің демократиялық үрдісіне де қажеті зор мәселе. Айталық, басқа туыстас түркі халықтары латын жазуына көшіп жатқанда, қазақтардың олардан бөлектеніп орхон немесе төте жазумен жалғыз қалып қоюы – бүкіл түркі қауымдастығынан, олардың рухани-мәдени өмірінен қол үзіп, оқшаулануымен бірдей болып шығады. Сондықтан, бізге орхонға көшейік, төте жазуға оралайық деген ешкімге қажеті жоқ ұсыныстар төңірегінде пікір-таласты қайта қоздатып, өрбіткеннен гөрі, Елбасы айтқандай, латыншаға көшудің барлық мүмкіндіктерін қарастырып, кешеуілдетпей бір тоқтамға келетін уақыт болды деп есептейміз. Қазақ елі таңдаудан да, талғаудан да өткен сияқты. Енді, тек латын әліпбиіне уақыт ұттырмай көшу жөнінде, яғни латыншаға қалай өтеміз, қандай үлгі-жобаларға басымдық берілуі керек деген мәселелерді ауызбірлікте жүзеге асырсақ, үлкен абырой болар еді» [11], – деді. Дегенмен бауырлас елдердегі бұл саладағы кемшіліктерден сабақ алған артықтық етпейді. Мысалға алар болсақ, Түркиядағы көшу үдерісінде түрік тілінің дыбыстық қорындағы бірқатар дыбыстарда таңбалайтын әріптер әліпби жүйесіне енбей қалса, ол қателік Өзбекстанда да қайталанған. Оған қоса араб жазуындағы рухани мұраларды кәдеге жаратуда да кедергілер бар, балалар әдебиеті тым аз, ғылыми әдебиеттің денінің кирилл графикасында қалып қоюы да аз бөгет емес. Маман оқытушылар дайындау мәселесі де өз алдына бөлек әңгіме.

Қорыта айтқанда, Мәңгілік ел болуды көздеген мемлекетіміздің латын әліпбиіне көшуін құптай отырып, біз күткен бетбұрыстың, қарқынды дамуға бастайтын тарихи қадамның қоғам дамуына тың серпін беретініне зор сеніммен қараймыз. Сондықтан

Елбасымыздың тарихи таңдауын қолдау – баршамыздың перзенттік парызымыз, ортақ міндетіміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Түркістандағы қазақ ұлттық интеллигенция өкілдерінің өмірі мен қайраткерлік қызметі: құжаттар мен материалдар жинағы. – 1-басылым. – Шымкент, 2004. – Б. 126–129.
2. Балтабайұлы А. Жұлдызды ғұмыр // Егемен Қазақстан. – 2017. – 18 тамыз.
3. Сақ Қ. Алаш көсемсөзі: Тіл мәселесі. Көптомдық. 2-том. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2014. – 400 б.
4. Қара Ә. Мықты әліпбиге – нақты қадам // Жас қазақ. – 2017. – 14 сәуір. – №16.
5. Байтұрсынұлы А. Жазу тәртібі // Айқап. – 1912. – №4–5.
6. Әліппе айтысы. – Қызылорда, 1927. – 16–29 бб.
7. Байтұрсынұлы Ақыметтің араб әліпбиін жақтаған байандамасы. [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://tilalemi.kz/article/1067-.html>
8. Қамзабекұлы Д. Алаш арқауы (зерттеу мақалалар). – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2017. – 405 б.
9. Тасболат К. Латын әліпбиі: әлемдік тәжірибе қандай? // Айқын. – 2017. – 27 қазан.
10. Фазылжанова А. Латын әліпбиіне көшу Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан елдерінде қалай жүргізілді? // Ана тілі. – 2013. – 24 қаңтар.
11. Қайдар Ә. Латын әліпбиі ауызбірлікті күшейтеді // Егемен Қазақстан. – 2013. – 14 ақпан.

REFERENCES

1. Türkistandagý qazaq ulttyq intelligentsıa ókilderiniń ómiri men qairatkerlik qyzmeti: qujattar men materialdar jınaǵy. – 1-basylym. – Shymkent, 2004. – B. 126–129. [in Kazakh]
2. Baltabauly A. Juldyzdy ǵumyr // Egemen Qazaqstan. – 2017. – 18 tamyz. [in Kazakh]
3. Saq Q. Alaş kösemsözi: Til mäselesi. Köptomdyq. 2-tom. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2014. – 400 b. [in Kazakh]
4. Qara Á. Myqty álipbige – naqty qadam // Jas qazaq. – 2017. – 14 sáýir. – №16. [in Kazakh]
5. Baitursynuly A. Jazy tártibi // Aıqap. – 1912. – №4–5. [in Kazakh]
6. Álippe aitysy. – Qyzylorda, 1927. – 16–29 bb. [in Kazakh]
7. Baitürsynuly Aqymettiń arab älipbiin jaqtaǵan baiandamasy. [Elektronды resurs]. – Kiru rejimi: <https://tilalemi.kz/article/1067-.html> [in Kazakh]
8. Qamzabekuly D. Alaş arqauy (zertteu maqalalar). – Almaty: «Qazaq ensiklopediasy» JŞS, 2017. – 405 b. [in Kazakh]
9. Tasbolat K. Latyn älipbiı: älemdik tájiribe qandaı? // Aıqyn – 2017. – 27 qazan. [in Kazakh]
10. Fazyljanova A. Latyn älipbiine kóshý Türkıya, Ázirbaijan, Ózbekstan elderinde qalaı júrgizildi? // Ana tili. – 2013. – 24 qańtar. [in Kazakh]
11. Qaidar Á. Latyn älipbiı aýyzbirlikti küsheitedi // Egemen Qazaqstan. – 2013. – 14 aqpan. [in Kazakh]